

CATEHEZĂ ȘI ISIHASM: PARADIGME MISIONARE PROPUSE DE TEOLOGIA SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA

Pr. dr. Roger CORESCIUC

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași

Abstract

This study presents the theological background of the XIVth century, which led to the establishing of the important elements of Saint Gregory Palamas' theology. The conflict between hesychasts and the humanists of that period also has important echoes in St. Gregory's works. The hesychast movement, which was not just a division of the Church, nor an exclusively monastic movement, but it represented the Church in its most proper attitude and was also the clear expression of Tradition, manages to remain the only manifestation of spiritual life that can be assumed by both the clergy and the laymen. The abandonment of concepts is not a distortion of the crucial role that the mind has in the hesychast approach.

Keywords: theology, Palamas, communication, catechetical, Mount Athos, hesychasm, Philosophy

Introducere

Rolul teologic și catehetic al percepției corecte a opoziției dintre atitudinea isihastă și afirmarea teologică intelectualistă este unul major pentru înțelegerea demersului pastoral actual și a proiectelor catehetice care-i sunt congruente. Faptul că orice apropiere și înțelegere superficială a acestui conflict are din start un caracter efemer este certificat de renașterea duhovnicească a pleromei Ortodoxiei, care redescoperă valori ce pot fi ușor identificate cu adevărurile experienței isihaste, plecând tocmai de la această percepere corectă.

A fost Sfântul Grigorie Palama un temerar teolog inovator? Este teologia sa una a reflecției adâncite pe seama argumentației și a

cazuiștii, urmând ca din aceste perspective să se nască un nou curent, întru totul revoluționar? Este isihasmul o teorie care stă să cadă în adâncul politeismului? Propune Sfântul Grigorie Palama o multitudine de dumnezeiri create sau necreate? Afirmă dascălul isihast posibilitatea pătrunderii „sensibile” în adâncul de nepătruns al Tainei ființei dumnezeiești?

Iată doar câteva întrebări la care s-a răspuns cu succes de-a lungul veacurilor care ne despart de epoca palamită. Studiul de față își propune însă o problematizare de altă factură: în ce măsură întâlnim și profităm în pastorația contemporană de dilemele acestei dispute? Sunt toate aceste problematizări provocări reale pentru omul de azi și pentru raportarea sa la o înțelegere realistă a lumii în care se mișcă sau sunt doar poncife lipsite de interes sau, mai bine zis, teoretizări inutile ale unei dispute filozofice fără prea mari ecouri în dilemele mondene?

În ce măsură facem apel la filonul isihast – reprezentativ indiscutabil al dezvoltării organice a vieții duhovnicești? În ce măsură renunțarea la acest demers ne trimite în spațiul provocărilor varlaamite? Îndumnezeirea omului, așa cum atrăgător este ea criticată de adversarii mai vechi sau mai noi ai Sfântului Grigorie Palama, mai poate fi ea o provocare pentru cateheza contemporană? Sau e de fapt cheia înțelegerii realiste a crizei actuale, de orice fel ar fi ea? Diversitatea culturală spre care suntem împinși de mersul lumii moderne mai poate include printre priorități semnalele de alarmă care sunt trase sistematic de golul resimțit de umanitate prin intelectualizarea excesivă? Probleme filozofice recente, precum cele ridicate frecvent de Wittgenstein, sunt cu atât mai provocatoare: „Ce este realitatea? Ce fel de lucruri există în mod ultim? Ce este cunoașterea și cum ajungem la ea? Cum putem fi siguri că pretențiile noastre de cunoaștere nu sunt într-un fel sistematic greșite? Care sunt canoanele raționării corecte? Care este, din punct de vedere moral, modul corect de a trăi și de a acționa, și de ce?”¹.

Ce mai înseamnă de fapt cateheză și predică într-o lume invadată de informație, în care adevărurile de fapt și adevărurile general valabile nu mai sunt întotdeauna convergente? *Eseurile de*

---

¹ A.C. Grayling, *Wittgenstein (Maeștrii spirituali)*, traducere de Gheorghe Ștefanov, Editura Humanitas, București, 1996, p. 32.

teodicee leibniziene par să propună o viziune integratoare a lumii, așa cum isihasmul ortodox o face mereu, însă dilema rămâne aceeași: cât mai e capabil omul modern să se rupă din iureșul fărâmițării la nivel noetic pentru a putea înțelege miza propriei sale dispute interioare care indirect are ecouri până în adversitatea ideilor disputei isihaste a secolului al XIV-lea?

Este isihasmul soluția catehezei? Personal cred că este soluția prin excelență. Poate fi fenomenul care, într-o situație de stres sau de vid filozofic, atunci când reperele nu mai sunt identificabile, creează valori, redimensionează caractere, oferă perspective. Cuvintele filozofului Constantin Noica ar putea fi transpuse cu ușurință în contextul dilemelor catehezei și predicii contemporane: „Gândul Școlii, ale celei unde să nu se predea nimic, mă obsedează. Stări de spirit, asta trebuie dat altora; nu conținuturi, nu sfaturi, nu învățături. De aceea nici nu trebuie lecții. Chiar unui om care te întreabă, nu ai nevoie să-i dai «lecții». O carte pe care o scoți din bibliotecă, un Preludiu de Bach pe care-l pui seara în liniște sau un exemplu de seninătate intelectuală sunt mult mai educative decât o lecție”². O catehizare a lumii în care trăim nu se poate axa pe conținuturi rupte de realități vii. Diferența între adevărurile formale și cele de fapt este în fond problema nerezolvată a zeci de generații de căutători epistemici. A transmite stări de spirit, neînvaluite de aerul rece al cunoașterii seci (și secătuite), a desprinde și a da viață conținuturilor noetice, a educa – în sensul creșterii reale, nestirbite de vreun impas instituționalizat – sunt doar câteva aspecte care nu mai pot fi ignorate atunci când vine vorba de epistemologia catehetică. Fuga de locurile plane, seci, ne-înviante ar trebui să fie principalul scop al catehezei.

Insistența obsedantă a lui Varlaam asupra rolului primar al cunoașterii în progresul duhovnicesc, rol atât de contestat de Sfântul Grigorie Palama, pare să revină și să ia din nou avânt, deși teoria arhe-gnoseologică varlaamită are adversari și din spațiul cultural-filozofic umanist contemporan: „S-a descoperit că, de fapt, cunoașterea nu este decât una dintre multele raportări ale conștiinței la lumea înconjurătoare. Reacția, acțiunea, iubirea și ura sunt alte relații transcendente, cuplate în paralel, unele chiar primare, în timp

² Constantin Noica, *Jurnal filozofic*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 9.

ce cunoașterea este secundară și temporară ea se dezvoltă doar în dependența de ele. S-a făcut simțită astfel reorientarea asupra întregii construcții a ființei omului, în ansamblu”³. Nu cunoașterea în sine este blamabilă. Ea este doar o etapă într-un proces care nu face decât să cerceteze coordonatele lumii create. Însă absolutizarea și introducerea ei în această formulă absolutizată în circuitul vieții duhovnicești ridică probleme care nu pot fi lăsate fără răspuns. De asemenea, nici obiectele cunoașterii nu sunt blamabile, ci alipirea pătimășă de aceste obiecte, justificată prin actul cunoașterii care iese din neutralitate și se îndreaptă spre o poziție de control nejustificată asupra creației.

1. Cunoaștere vs. experiență

Care a fost de fapt mobilul declanșării crizei teologice a secolului al XIV-lea? Prima *Triadă* a Sfântului Grigorie Palama începe cu această problematizare: creșterea duhovnicească, înaintarea în cunoașterea lui Dumnezeu, descoperirea mai presus de minte a Tainei sunt rezultate ale isihiei și ascezei sau sunt consecințe ale demersurilor gnoseologice?

Nedumerirea monahilor în fața amendamentelor lui Varlaam erau cât se poate de justificate. Varlaam critica întregul sistem de înțelegere a viețuirii duhovnicești. Monahul calabrez nu putea accepta realitatea că viața duhovnicească nu se oprește și nu se poate fundamenta pe planul limitat al acumulării masive de cunoștințe. Iată ce îi spune Sfântului Grigorie Palama unul dintre acești monahi vizați de Varlaam: „I-am auzit pe unii spunând că trebuie urmărită înțelepciunea cea din afară și că monahii, pentru că nu o au, nu pot să se îndepărteze de ignoranță și de părerile cele mincinoase; și chiar dacă ar ajunge cineva la nepătimirea cea mai înaltă, nu va putea să dobândească desăvârșirea și sfințenia dacă nu va aduna de peste tot «cunoașterea», mai ales cea din educația elenică; căci și aceasta este un dar al lui Dumnezeu, asemenea celor date prin descoperire profeților și apostolilor. Prin această educație se conferă sufletului cunoașterea «celor ce sunt», și ea împodobește facultatea

---

³ Nicolai Hartmann, *Vechea și noua ontologie*, Editura Paideia, București, 1997, p. 13.

cognitivă, care e puterea superioară a sufletului. Ea nu numai că alungă din suflet orice altă răutate – căci fiecare patimă se naște și se întărește prin ignoranță –, dar în același timp îl conduce pe om la cunoașterea lui Dumnezeu; căci nu e posibilă cunoașterea lui Dumnezeu în alt fel decât prin făpturile Sale”⁴.

Urmărirea cu orice preț a științei profane (știința cea din afară) este o paradigmă gnoseologică foarte prezentă în ziua de astăzi. Sfera noastră de interes se va rezuma însă la analiza conceptului de cunoaștere teologică și la urmărirea analitică a transmiterii acestei cunoașteri prin diversele metode și mijloace catehetice moderne.

Varlaam consideră că cel care ignoră această căutare totală a adevărului prin metoda culegerii complete de informații riscă să se regăsească rupt de sursa care a creat aceste adevăruri și care le-a diseminat în lume ca pe un fel de „puzzle” care urmează a fi reconstruit. Ignoranța celui care fuge de această căutare este cu atât mai periculoasă, în viziunea lui Varlaam, cu cât ea poate conduce la obscurantism religios și la erezie. Pentru a fixa însă de la bun început termenii acestor precizări, trebuie să specificăm că Varlaam nu include în această culegere completă de informații doar domeniul cunoașterii teologice. La sursa adevărului se ajunge prin asimilarea totală și integrală a tuturor adevărilor, fie că țin de cunoașterea teologică, fie că țin de cunoașterea lumii în întregul ei. De fapt, cunoașterea teologică este chiar inferioară acestei cunoașteri globale a lumii în integralitatea ei. Nimic nu poate exista dincolo de această cunoaștere, nimic nu poate depăși siguranța acestei cunoașteri în procesul de apropiere de sursa creatoare. Cunoscând obiectul, se poate ajunge intuitiv și deductiv la cunoașterea sursei obiectului, chiar dacă această cunoaștere nu este decât una care se dezvoltă la nivel rațional.

Prin raționalizarea excesivă, Varlaam exclude rolul oricărui efort ascetic. Acest aspect reiese și din textul prezentat mai sus preluat din *Triada*. Monahul ortodox care îl interpelează pe Sfântul Grigorie Palama pare aproape alarmat de această poziționare. Chiar dacă cineva ar ajunge la cel mai înalt grad de nepătimire, dacă nu pătrunde în templul cunoașterii absolute și integrale și dacă nu face tot posibilul pentru a se conforma acestei acumulări necontrolate de cunoaștere, nu va avea nici o șansă să ajungă la sfințenie și desăvârșire.

⁴ Sfântul Grigorie Palama, *Triada I.1*, în traducere proprie.

Interesantă este următoarea analiză a empirismului gnoseologic mecanicist al lui Democrit, pe care ne-o pune la dispoziție Ion Banu și care pare a contrazice, cel puțin în parte, raționalizarea excesivă: „După Democrit, rațiunea își ia «toate cunoștințele» de la simțuri. Apoi, a percepe și a gândi ar fi tot una, iar aceste activități ar fi datorate uneia și aceleiași capacități; de asemenea sufletul și gândirea ar fi unul și același lucru, dat fiind că sufletul e format din atomi. Este vorba deci de o natură identică între *aisthetis*, *nous* și *psyche*”⁵.

Pentru Varlaam, simțurile nu sunt în corelație cu rațiunea. Simțurile neexersate ascetic nu pot fi o piedică în cunoașterea adevărului. Darul sacru al științei, dezlipit de orice angrenare holistic-antropologică nu este din punctul său de vedere un ideal utopic. Omul se poate atașa unei idei, o poate prelucra, poate înainta în cunoașterea ei fără să aibă nevoie de o participare totală. Cunoașterea ar trebui adunată „de peste tot”, pentru că doar așa se va putea repara *puzzle*-ul pe care Creatorul l-a pus la dispoziția celor care-și petrec viața doar în cercetarea „celor ce sunt”. *Puzzle*-ul acesta este el însuși un dar al lui Dumnezeu, sinonim sau mai degrabă superior oricărei alte încercări de apropiere de Taina cea negrăită. Științele sunt și ele dar al lui Dumnezeu, iar acumularea lor nu face decât să îl pună pe om pe orbita refacerii cunoașterii absolute și implicit pe orbita cunoașterii integrale a lui Dumnezeu.

Democrit nu se sfia să afirme holisticitatea omului, bineînțeles într-un alt context, dar cu nuanțe destul de interesante. Pentru Varlaam, singura cauză a declanșării patimilor era lipsa de cunoaștere, ignoranța⁶. Această stare e singura vinovată de neconformitatea

---

⁵ Ion Banu, *Filosofia greacă până la Platon*, vol. 1, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. CLXXXIX.

⁶ Pentru a evita orice interpretare greșită a acestor afirmații, precizăm din start că disputa isihastă nu a negat un dialog între teologie și știință. Ceea ce a combătut Sfântul Grigorie Palama a fost exclusivismul lui Varlaam: doar cunoașterea științifică desăvârșește, doar acumularea de informație științifică duce la sfințenie. Redăm în acest sens câteva afirmații ale lui Adrian Lemeni, care sunt edificatoare pentru subiectul în cauză: „Teologia ortodoxă, în prezent, asumând această tradiție corespunzătoare a Părinților, poate, fără nici un fel de complexe, de triumfalism sau autosuficiență, să dea o mărturie onestă, răspunzând și așteptărilor existențiale din partea unor savanți. Există redevabili oameni de știință astăzi, din diferite domenii de activitate ale cercetării științifice, care își asumă limitele interne ale propriului demers științific. Sunt deschiși spre o cunoaștere care vizează întâlnirea

cadrului viețuirii creștine. Afirmăția aceasta ridică multe semne de întrebare, mai ales pentru că vine din partea unui monah ortodox, așa cum pretindea Varlaam că este.

Din textul *Triadelor*, propus spre studiu la începutul acestui subcapitol, reiese și faptul că Varlaam susținea că la cunoașterea lui Dumnezeu nu se poate ajunge decât prin cunoașterea fapturilor Sale. Orice alt mijloc este exclus. Singură cunoașterea este cea care deschide calea către înțelepciune și care îl potențează pe om în această direcție⁷. Nici un alt demers din toată filosofia ascetică a Bisericii nu se ridică la înălțimea la care conduce „culegerea învățăturilor de peste tot”. Deducția și intuiția existenței unui creator sunt apanajul rațiunii. Ele orientează, conform lui Varlaam, toată viața omului către adevărata conștientizare de sine și de Dumnezeu. Însă imanența experiențelor limitate absolutizate nu mai lasă loc transcendenței, „mai-presusului de fire”, care îl introduce pe om în universul total diferit al experiențelor tainice și de neînțeles.

---

inclusiv cu alte forme de cunoaștere, chiar și cea teologică. Și mai mult de atât, ei sunt preocupați existențial de intuirea unor sensuri profunde prin cercetarea lor științifică. Această cercetare nu se reduce doar la un caracter instrumental, ea vizează mult mai mult intuirea acestor sensuri profunde ale creației. Teologia cred că ar putea să vină în întâmpinare acestor deschideri, iar teologia ortodoxă, în mod particular, are forța, tradiția și capacitatea de a da o mărturie eclezială în acest dialog. Cred că aici este specificul și consistența perspectivei ortodoxe, prin faptul că poate, asumând o dimensiune eclezială și patristică a Teologiei, să dea un răspuns care să depășească anumite scheme de mediere, anumite poziții abstracte în conturarea dialogului. În primul rând, poate cultiva taina persoanei, întâlnirea personală între oameni de știință și teologi. Nu vorbim într-un mod abstract de teologie și Știință, ca despre un fel de întâlnire impersonală. Vorbim despre acest dialog plecând de la întâlnirea dintre oameni, dintre persoane, teologi și oameni de știință” (*Cf. Dialogul dintre Teologie și Știință, din perspectivă ortodoxă*, în „Ziarul Lumina”, 27 septembrie 2008, p. 3). Totuși, orice dialog de acest gen nu poate face abstracție de faptul că nu va putea depăși pragul creat al realităților la care se referă. Știința nu poate pătrunde în Taina Creatorului, oricât de mult ar pătrunde în Taina Creației.

⁷ A se vedea în acest sens afirmațiile deosebit de interesante pentru subiectul de față ale lui Mircea Flonta: „În *Critica rațiunii pure*, ca și în *Prolegomene*, Kant insistă asupra a ceea ce deosebește ideea de Dumnezeu de cunoașterea lui Dumnezeu. La ideea ființei supreme, arată el, ajungem prin mersul firesc al rațiunii, care este cel de la condiționat, la necondiționat. Gândim că totul nu poate fi întâmplător și ajungem în acest fel la ideea unei «ființe necesare, ca principiu originar al tuturor lucrurilor». Suntem astfel conduși la ideea de Dumnezeu prin

2. Epistemologia varlaamită – paradigmă a derivei cadrului epistemologic modern?

Dilemele monahului ortodox care se adresează Sfântului Grigorie Palama, așa cum sunt ele prezentate la începutul primei *Triade*, probabil că nu erau ușor de surmontat. Critica acerbă a fiecărei structuri și etape de viețuire ascetice pe care o realizase Varlaam în scurtul răstimp de ședere în mediile monahale ortodoxe a avut, pe alocuri, efectul dorit de monahul calabrez. Nu este vorba atât de dărâmarea certitudinilor anumitor monahi, ci de un atac direct și nemilos la convingeri probate prin experiență. Bineînțeles, nu putem generaliza, și ar fi corect să spunem că aceste certitudini nu existau chiar la toți monahii răsăriteni din acea perioadă. Situarea viețuitoarelor ascetici pe o scară valorică scoate în evidență și monahi mai siguri de concretul drumului ales, dar și viețuitori mai puțin ancorați în crezul isihast. Pentru aceștia din urmă, atacul lui Varlaam

---

simpla putere a speculației. Tot așa cum noi raportăm un ceas, o corabie, un regiment la meșteșugar, constructor, comandant, raportăm și lumea sensibilă la ființa supremă. Pasul următor, acela de a încerca să determinăm realitatea obiectivă a acelei ființe, precum și atributele ei pornind de la caracteristici ale lumii, cunoscute prin experiență, tot așa cum încercăm să determinăm caracteristici ale meșteșugarului sau ale constructorului pornind de la caracteristici ale ceasului și ale corabiei, nu mai este însă unul legitim. Căci într-un caz noi înaintăm de la condiționat la condiție, bazându-ne pe regularități cunoscute prin experiență, pe când în celălalt pretendem că am putea accede de la condiționat la ceea ce este necondiționat, absolut. Nici conceptele intelectului, nici ideile rațiunii nu pot fi utilizate în mod legitim în afara domeniului experienței posibile pentru a obține cunoaștere despre ceea ce este transcendent. În raport cu rațiunea teoretică, Dumnezeu rămâne o idee, o simplă idee. Prin folosirea acestei idei nu se poate argumenta nici în favoarea deismului, care susține existența lui Dumnezeu drept cauză ultimă, și cu atât mai puțin în favoarea teismului, despre care Kant afirmă că încearcă să determine «mai îndeaproape» conceptul ființei originare supreme, prin noțiuni pe care le împrumută din natură. Ca ființe limitate, noi oamenii putem da conceptelor și ideilor noastre o folosire legitimă doar în limitele experienței posibile, ceea ce folosire pe care Kant o numește «immanentă», opunând-o folosirii lor «transcendente». Prin raportare la resursele rațiunii teoretice, speculative, conchide Kant, ființa supremă rămâne «un simplu ideal, a cărui realitate obiectivă nu poate fi, desigur, dovedită pe această cale, dar nici respinsă victorios...». Toate dovezile pentru sau împotriva existenței lui Dumnezeu, produse prin utilizarea resurselor rațiunii teoretice sunt, așadar, lovite de nulitate”. Mircea Flonta, *Kant – 20 de întrebări și răspunsuri*, Editura Humanitas, București, 2012, pp. 139-140.

se poate să fi fost devastator. Și s-ar putea să fie la fel de devastator nu numai pentru monahii secolului al XIV-lea, ci și pentru toți ortodocșii, monahi sau nu.

Iată așadar ce spune în continuare monahul ortodox care a cerut ajutorul Sfântului Grigorie Palama: „Auzindu-i vorbind acestea, nu am fost deloc convins, căci mica mea experiență în cele ale viețuirii monahicești îmi arată exact contrariul. Nu am putut însă să mă apăr, căci spuneau cu cuvinte înalte că: «noi nu ne ocupăm doar de tainele naturii, de măsurarea ciclului ceresc, de cercetarea mișcărilor contrapuse ale astrelor, de conjuncțiile, fazele și răsăriturile lor, și nu urmărim doar cele care decurg din acestea, fiind foarte mândri din pricina lor, ci, pentru că rațiunile acestor fenomene sunt în Mintea dumnezeiască, primă și creatoare, iar chipurile acestor rațiuni care sunt în Mintea aceea sunt și în sufletul nostru, ne străduim să le cunoaștem (fenomenele, *n.n.*), și să ne îndepărtăm pe noi înșine de urmele ignoranței prin metodele distincțiilor, silogismelor și analizelor, și să fim astfel, rămânând vii și după moarte, asemenea Făcătorului»⁸.

Afirmațiile lui Varlaam sunt, cu siguranță, foarte atrăgătoare: omul nu cercetează natura doar de dragul de a o cerceta, ci află în natură ecouri „seminale” ale prototipurilor ideatice care se află în Mintea supremă. Aproximarea de această Minte supremă, care înglobează aceste rațiuni, se face prin acumularea reprezentărilor întrupate – fenomenele, existențele, creaturile în diversitatea lor. Cu cât există mai multă acumulare de informație, cu atât se pătrunde mai adânc în universul ideatic al Minții supreme, reușindu-se, în cele din urmă, asimilarea însăși a Minții (conform logicii simple: adunând elementele disparate care se regăsesc în creație, omul poate reconstitui modelul).

Sintagma modernă care pare a fi lider în cercetarea modernă – „a ști cât mai multe despre cât mai puțin” – este cu mult depășită de pretențiile lui Varlaam de universalitate. Savantul teolog al secolului al XIV-lea nu se sfia să afirme că „era foarte mândru” de faptul că reușea să domine științific. Metoda, mijlocul, soluția studiată sunt vârful de lance care îi deschid omului de știință cale către îndumnezeire și către deciptarea adevărului. Omul nu mai are

---

⁸ Sfântul Grigorie Palama, *Triada I.1*, în traducere proprie.

nevoie de taină, el o cucerește⁹. Atitudinea obsesivă a funcționarului științific pentru deciptarea contabilă a tainei pare a fi în viziunea lui Varlaam singura soluție perfectă către un paradis lipsit de orice altă perspectivă decât cea a științei (fie ea și teologică).

Omul poartă în sufletul și în mintea lui rațiunile care există și în Mîntea Creatoare, spune Varlaam. La o primă vedere nimic neobișnuit. Pare că suntem în plină teologie maximiană. Singura diferență e că nici Sfântul Maxim și nici Sfântul Dionisie nu se opresc obsesiv asupra cunoașterii care vine din creație. Această cunoaștere poate fi o etapă preliminară, fără să fie o etapă obligatorie. Studiul de față, urmînd teologiei palamite, nu neagă rolul cunoașterii profane. Semnalul de alarmă pe care l-a tras Sfântul Grigorie Palama a fost în legătură cu absolutizarea acestei cunoașteri și considerarea ei drept singura sursă accesibilă pentru angajarea pe drumul teologiei experimentale.

Instrumentalizarea oarbă, căutarea cu orice preț a randamentului și eficienței, robotizarea persoanei umane cu scopul de a o înregistra în structuri operaționale eficiente sunt consecințe ale unui mod de gândire nu întru totul străin de cel varlaamit (deși nu este nici identificabil întru totul cu acesta). Scopul? A cunoaște cât mai mult, a produce cât mai mult, a specializa cât mai mult, într-un iureș căruia îi scapă sensul și al cărui obiectiv imediat este facilitarea (de orice fel ar fi ea), accesul rapid la plăcere, prelungirea efemerității clipei, stabilitatea materială. Aceasta din urmă devine un deziderat obsesiv, rupt de orice perspectivă mai înaltă: omul doarește stabilitate materială, însăși raportarea lui la Dumnezeu este trecută prin prisma acestui obiectiv, iar realitatea înconjurătoare este trambulina de la care se poate ajunge cel mai ușor la utopia hedonist-materialistă.

Așadar, a cunoaște pe Dumnezeu plecînd exclusiv de la coordonatele acestei lumi pare a fi, cel puțin în contextul actual, o acțiune sortită eșecului. Cum poate cineva să Îl cunoască pe Dumnezeu, atîta vreme cît istoria demonstrează cu fiecare pas că materia înlanțuie foarte ușor pe omul care se adîncește în noroiul patimilor?

---

⁹ Până și atitudinea propusă de Lucian Blaga cu a sa afirmație: „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii” poate fi cu ușurință strivită de perspectiva acestei sclavii teologic-științifice.

Un ochi curat poate vedea limpede „rațiunile” din creație. Însă Varlaam nu oferă nici o valoare urcușului și efortului ascetic. Poate exista o cercetare și o cunoaștere a lumii plecând de la datele și premisele științifice, însă lipsa dimensiunii ascetice și teleologice în acest demers nu poate genera decât confuzie declanșatoare de lipsă de non-sens.

Distincții, silogisme, analize, toate acestea sunt metode neumanizate (sau mai bine zis dezumanizate). Ele sunt utile cercetării în sine. Însă nu pot fi considerate instrumente capabile să dezvolte o relație și să îl determine pe om să intre în viața cea nesfârșită. Epuiizarea tainei prin aceste metode seci este cauza oricărei alienări comportamentale, decizionale și mai ales a alienărilor teologice. Omul este stăpân al înțeleșurilor lumii acesteia, dar la această poziție dominantă nu se ajunge prin sclavia limitatoare a cercetării lipsite de sens, ci se ajunge printr-o întreagă serie de depășiri ale situațiilor care îl ținutiesc pe om de gândul materiei.

O altă problemă majoră pe care o ridică afirmațiile varlaamite este aceea a elitismului cultural-teologic pe care îl propune. Dacă e adevărat că doar cei înzestrați cu capacități intelectuale și cu disponibilități de cercetare au șansa să acceadă la adevărata teologie și, implicit, la adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu, ce se va întâmpla atunci cu cei care nu se încadrează în aceste categorii? Este oare Împărăția lui Dumnezeu închisă pentru cei lipsiți de calități intelectuale? Vor rata iremediabil sfințenia și îndumnezeirea cei care nu se supun normelor academice de cercetare? În această logică, afirmația Apostolului Pavel pe care o găsim la I Corinteni 1, 26 nu ar mai putea fi acceptată: „Căci, priviți chemarea voastră, fraților, că nu mulți sunt înțelepți după trup, nu mulți sunt puternici, nu mulți sunt de bun neam”. Impasul unui asemenea mod de gândire dă naștere la interpretări exclusiviste, care provoacă o viziune utilitaristă asupra lumii, a teologiei și a vieții duhovnicești, în general. Doar o elită, și nu o elită duhovnicească, va avea acces la coordonatele dezvoltării adevărului.

3. Orice cuvânt poate fi contestat

Ce răspunde Sfântul Grigorie Palama la întrebarea monahului ortodox? „Frate, după cuvântul Apostolului, «bine este a întări inima prin har» (Evrei 13, 9). Însă cum ar putea cineva să exprime prin

cuvânt Binele, care e mai presus de cuvânt? Pentru aceasta trebuie dar să mulțumești lui Dumnezeu care ți-a dat un astfel de har, ce nu vine în mintea celor care cred că știu toate prin prisosul înțelepciunii. Și chiar dacă nu le poți răspunde, nu trebuie să te mâhnești, știind totuși că ei nu caută adevărul. Căci convingerea ta vine ca urmare a unei făptuiri¹⁰, și vei fi întreg și fără încetare neclintit și neschimbat, având cu tine temelia statornică a adevărului. Iar cei care se bazează pe demonstrații logice își vor schimba cu totul părerea, chiar dacă nu acum, sub influența ta. Căci «tot cuvântul se luptă cu un (alt) cuvânt»¹¹, adică poate fi contestat¹², și este imposibil să găsești cuvântul care va ieși învingător la sfârșit, căci nu mai are nădejde din pricina propriei sale înfrângeri. Și aceasta au arătat-o copiii elinilor și înțelepții care îi urmează, care se combat continuu unii cu alții și care sunt combătuți, prin demonstrații verbale care par superioare»¹³.

Pasajul acesta este fundamental pentru Catehetica modernă. Nu o înșiruire seacă de concepte teologice va dinamiza viața credincioșilor, ci experiența nemijlocită a harului. Un astfel de har este incompatibil cu o minte răvășită de căutări impersonale și fără orizont duhovnicesc. Sfântul Grigorie Palama îl asigură pe monahul respectiv că nimic nu poate zdruncina certitudinea experienței. Doar trăirea adevărilor – inevitabil expuse în concepte – oferă garanția unei cunoașteri autentice.

Relativitatea cunoașterii, puțin demonstrabilă astăzi, era un fapt omniprezent în secolul al XIV-lea. Nimic nu putea proba cu certitudine o teorie științifică, fără să lase loc de interpretări, contradicții, diferențieri fundamentate la rândul lor științific. În acest context, Sfântul Grigorie Palama se întreabă pertinent: cum pot fi puse în balanță două dimensiuni ale cunoașterii total diferite ca demers și

¹⁰ În sensul de experiență. Adevărul stă în lucruri și nu în cuvinte.

¹¹ Expresia este întâlnită și în alte locuri din *Triade*. A se vedea *Întrebarea a doua* din *Triada* I.2, în Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, EIBMBOR, București, 2006, p. 263: „Orice argument poate fi combătut cu alt argument”. A se vedea și *Triada* I.3, pp. 292-293: „Orice raționament e răsturnat de alt raționament”.

¹² Este atacabil.

¹³ Sfântul Grigorie Palama, *Triada* I.1, în traducere proprie.

structură? O inimă care a făcut experiența harului, care „e întărită prin har”, certifică această experiență, fără a lăsa în sine însași loc de dubii sau de neînțelegeri. Cel care „pătimeste” cele dumnezeiești nu mai poate fi contrazis, pentru că experiența sa îi oferă coordonate clare: propria mărturie certificată de experiența întregului filon isihast precedent, care îi confirmă trăirile.

Apologetica unui astfel de trăitor poate fi deficitară. Această deficiență nu trebuie însă să constituie motiv de mahnire pentru monahul mai puțin capabil de a răspunde în termenii provocărilor. El nu este și nici nu poate pretinde că este „savantul universal”. De altfel, situația este valabilă nu numai pentru secolul al XIV-lea. Urcușul pe scara virtuților este deschis nu numai „monahilor învățați în ale filozofiei și științei lumii acesteia”. Bineînțeles, o astfel de pregătire științifică nu poate fi decât benefică în anumite situații. Dar scopul de netăgăduit al oricărui monah nu este constituirea într-un „comando” de atac științific. Oricât de bine pregătit ar fi într-un domeniu anume, un monah, odată intrat în mănăstire, va pierde în mod necesar pasul cu dinamica dezvoltării actuale a științei. Pătrunderea pe calea viețuirii ascetice și isihaste nu îi va mai permite specializarea continuă, atât din motive practice, cât și din motive principiale. Și atunci, fără să rămână un ignorant, monahul va trebui să ofere o altă perspectivă asupra lumii. Pretenția de „savant universal” nu poate fi aplicată unui monah adevărat, cu atât mai mult cu cât ea este respinsă de orice alt reprezentant al oricărei ramuri de „știință ne-matematică”. Nici un filosof contemporan nu va avea pretenția acestei universalități, și un specialist în Kant nu își va asuma nicio dată rolul unui fizician capabil să demonstreze sau să infirme teoria relativității propusă de Albert Einstein.

Concluzii

Adevărul afirmației că „orice argument poate fi combătut cu un alt argument” era cât se poate de actual în atmosfera efervescent-culturală a secolului al XIV-lea. Aparența de superioritate a unuia sau altuia dintre „combatanții” savanți sau culturali, producea de bună-seamă adevărate drame gnoseologice printre adepții unuia sau altuia dintre protagoniștii disputelor științifice cu încărcătură

filozofică¹⁴. Temelia statornică a adevărului, de care vorbește Sfântul Grigorie Palama în pasajul din acest subcapitol și care este o realitate pentru teologia experimentală, nu reprezenta pentru filosofii savanți ai secolului al XIV-lea o certitudine de referință¹⁵. Evenimentul prin excelență al mărturiilor neîncetate avea să fie pus sub

---

¹⁴ Într-o analiză a filozofiei goethiene, Constantin Noica face următoarea afirmație, foarte potrivită contextului nostru: „Cu limbajul lor reușit, oamenii de știință s-au lăsat prinși într-o adevărată demonie, o desfășurare pentru sine a simbolurilor, în așa fel încât, aplecându-se apoi asupra realului, nu-l mai pot vedea în simplitatea lui. A voi însă explicarea simplului prin complex îi pare lui Goethe o calamitate a științei. Limbajul științific trebuie, dimpotrivă, să caute simplitatea originară a lucrurilor, iar ceea ce denumești în ele să nu le fie suprainstituit, ci să determine ce există cu adevărat: să aducă determinarea unității în nedeterminatul pluralității aparente. Undeva trebuie să poți prinde actul simplu, sâmburele de viață, fenomenul originar. Dacă știința trebuie să descrie ceva, este tocmai creșterea aceasta continuă a lucrurilor, de la actul lor simplu și originar la manifestările lor complexe”. Constantin Noica, *Despărțirea de Goethe*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 76.

¹⁵ Provocările secolului al XXI-lea nu sunt cu mult mai diferite axiologic față de cele ale secolului al XIV-lea. Mă întreb cum s-ar putea face față, în contextul actual al dezvoltării filosofiilor științifice, și cum ar trebui să se raporteze elementele cheie ale demersului catehetic (profesorii de Religie, preoții, și nu în ultimul rând monahii) noilor paradigme de gândire? Un răspuns parțial îl oferă Adrian Lemeni: „În sistemul educațional avem nevoie de oameni foarte bine pregătiți, pe diferite paliere, atât în învățământul gimnazial, dar mai ales liceal. Adolescenții sunt la vârsta marilor întrebări, aflați într-o anumită căutare, cu o anumită deschidere față de ceea ce înseamnă problemele de tip existențial. Avem nevoie de profesori capabili să folosească informația zilelor noastre, să citească prin ochii conștiinței ecleziale toate aceste rezultate care vin, provocator, de cele mai multe ori, din diferite domenii ale științei. Avem anumite programe, cu proiecte concrete, prin care să organizăm întâlniri cu profesorii de Religie, pentru a-i familiariza cu rezultatele din diferite domenii ale științei, ca ei să nu rămână complexați și să nu cultive o atitudine negativistă. Trebuie neapărat depășit negativismul. Apar atitudini dezbinăte, la ora de Biologie, elevilor li se spune că omul provine din maimuță, iar la Religie învață altceva. Și ei nu mai știu ce să creadă. Mai trebuie lucrat la cultivarea unui discernământ, care nu se bazează doar pe lozinci. Profesorii de Religie trebuie să fie foarte documentați ca să poată face față cel puțin întrebărilor care vin din partea elevilor, să fie familiarizați cu ceea ce se întâmplă în domeniile științei. E foarte important ca elevul să nu fie familiarizat cu clișeele ideologice, care-l pot marca pentru totdeauna. El rămâne «formatat» în aceste tipare, ademaiavând acces, după aceea, nici la știința propriu-zisă. Cred că un profesor adevărat poate să-l ajute pe elev să se deschidă, să-i cultive apetitul spre ceea ce înseamnă informare autentică. În mediul academic, unele cursuri ar fi binevenite, inclusiv în facultățile bazate

lupa analizei, distincției, silogismului, iar promotorul acestei mișcări, Varlaam, nu s-a lăsat nicicum convins de datele concrete ale realităților duhovnicești care din păcate nu puteau fi cuantificabile în mod științific.

---

pe știință. Nu cred că ar fi rău să existe un curs opțional, facultativ, în care să fie prezentate anumite elemente care țin de posibilitatea acestui dialog. La fel, la Facultatea de Teologie ar fi nevoie de cultivarea unor elemente care să permită o atitudine plină de discernământ, o familiarizare cu rezultatele de vârf din domeniile științei, cu semnificațiile lor. Se poate face o familiarizare a studenților cu semnificațiile rezultatelor științifice la vârf și al modului de a răspunde al teologiei. Aici trebuie să fim atenți pentru a nu deturna vocația teologiei înspre altceva. Dar o familiarizare cu semnificațiile rezultatelor de vârf din diferite domenii ale științei este foarte necesară, tocmai pentru a arăta care este dimensiunea misionară a teologiei. Și – foarte important – se poate dezvolta o conștiință a dialogului”. A se vedea <http://www.crestinortodox.ro/interviuri/teologia-poate-afla-oricand-intr-dialog-onest-stiinta-98813.html> (accesat pe 22.01.2014). Afirmările lui Adrian Lemeni, pertinente în contextul actual, ridică totuși unele semne de întrebare: cum poate fi cineva informat despre semnificațiile rezultatelor la vârf ale cercetării științifice fără crearea unui cadru epistemologic adecvat? Înțelegerea filosofiei științei la nivel înalt se poate dispensa de o temeinică pregătire științifică? Cum va putea profesorul de Religie sau studentul în teologie să evite impostura științifică? Cum va fi posibil accesul la această filosofie, atâta vreme cât pentru un mare număr de aspiranți lipsește în mod foarte real eșafodajul științific necesar unei minime înțelegeri a filosofiei științei? Sunt doar câteva întrebări care însă nu epuizează și nu limitează adevărul afirmațiilor lui Adrian Lemeni. Pertinența acestor afirmații este cu atât mai binevenită cu cât se constată necesitatea unui dialog onest cu reprezentanții filosofiei științei. Însă lansarea într-un astfel de dialog va trebui să țină seama de subtilitatea și actualitatea filosofiei varlaamite, care propunea la rândul ei direcții de dialog, bineînțeles într-un context și într-o direcție cu totul diferite.